

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**XILETELO XO DYONDZISA NA KU TSALA
SWITSALWANA NA SWITSALWAMBIKO**

XITSONGA

**RIRIMI RA LE KAYA
RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA
RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI**

TIGIREDI TA 10-12

2010

VUNDZENI

1. Xikongomelo xa xiletelo lexi	03
2. Ku tsala hi ku famba hi magoza	03
3. Switsalwana	05
3.1 Xitsalwana xa ndzungulo	05
3.2 Xitsalwana xo hlamusela	05
3.3 Xitsalwana xa mpaluxo	06
3.4 Xitsalwana xa mavonelo	06
3.5 Xitsalwana xa nkanelo	07
3.6 Xitsalwana xo anakanya	07
4. Switsalwambiko swo leha	08
4.1 Papila ra xinghana	08
4.2 Papila ra mafundza	09
4.3 Memorandamu	11
4.4 Nongonoko/ajenda na Makanelwa ya nhlengeletano	12
4.5 Xiviko	13
4.6 Ntsalwavutivisi/Ntsalwavutihlavuteri (CV)	15
4.7 Matimu ya mufi	16
4.8 Atikili ya phephahungu	16
4.9 Kholomo	17
4.10 Tsalwavuhleri	18
4.11 Nhluto	19
4.12 N'wangulano	20
4.13 Inthavhiyu	21
4.14 Mbulavulo (Xipichi)	22
4.15 Burochara	22
5. Switsalwambiko swo koma	24
5.1 Xinavetiso	24
5.2 Fulayara	25
5.3 Phositara	26
5.4 Posikarata	28
5.5 Swileriso	28
5.6 Swiletelo	29
5.7 Ku tsala eka dayari	31
5.8 Khadi ra xirhambo	32
5.9 Imeyili	32
5.10 Fekisi	33
5.11 Ku tata fomo	34

1. XIKONGOMELO XA XILETELO LEXI

Xiletelo lexi xi tsariwile hi Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo hi xikongomelo xo pfuna vadyondzisi na vadyondzi ku dyondzisa na ku dyondza ku tsala hi ku famba hi magoza (process writing), switsalwana na switsalwambiko. Vutivi bya matsalelo ya switshuriwa leswi byi ta pfuneta vadyondzi ku kota ku Ku tsala na Ku andlala.

Xiletelo lexi xi kongome swilo swinharhu: ku tsala hi ku famba hi magoza, switsalwana na switsalwambiko. Eka xiyenge xa switsalwana na switsalwambiko ku nyikiwa nhlamuselo na matsalelo na swikombiso swa tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa.

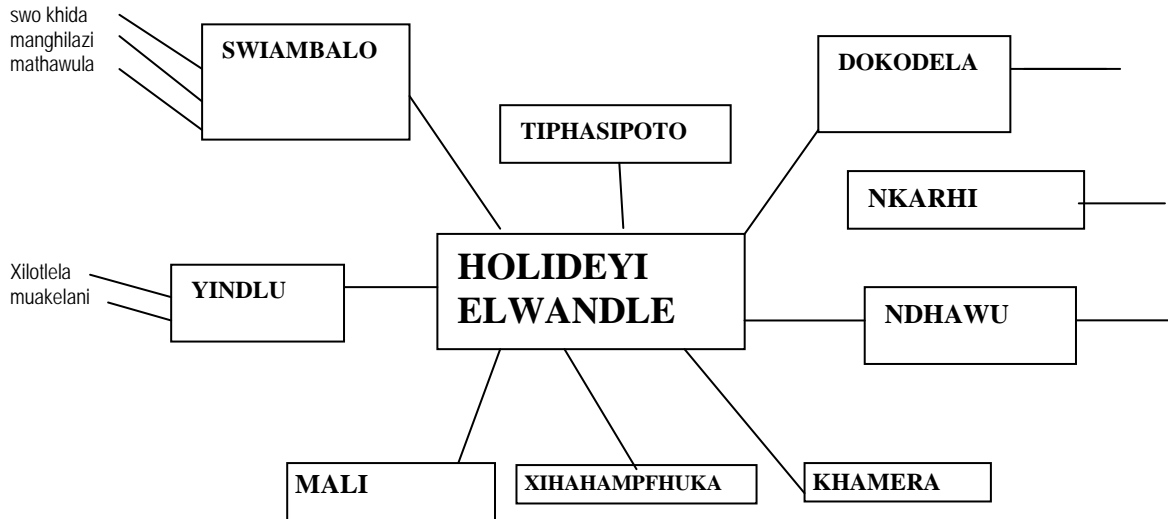
Xiletelo lexi xi nga tirhisiwa hi vadyondzisi na vadyondzi va ririmi ra le kaya, ririmi ro engetela ro sungula na ririmi ro engetela ra vumbirhi.

2. KU TSALA HI KU FAMBA HI MAGOZA (PROCESS WRITING)

Ku tsala na ku andlala switshuriwa i mhaka leyi endliwaka hi ku famba hi magoza yo karhi. Hikwalaho i swa nkoka ku nyika vadyondzi nkarhi wo humelerisa mhaka leyi hi ku va va landzelela magoza lama landzelaka:

- Va hlawula nhlokomhaka, xikongomelo na vaamukeri va mahungu ku ya hi xitshuriwa lexi nga ta tsariwa.
- Va endla mbhubutsabyongo (brainstorm ideas) va karhi va tirhisa swilo swo fana na mimepe ya miehleketo, tichati to hlamusela mhaka na minongonoko.
- Va tirhisa swihlovo swa vutivi, va hlawula mahungu lama faneleke na ku longoloxa/kunguhata miehleketo.
- Va tumbuluxa mpfampfarhuto wo sungula lowu tekelaka enhlokweni xikongomelo, vaamukeri va hungu, nhlokomhaka na muxaka wa tsalwa.
- Va hlaya mpfampfarhuto wo sungula hi vuxoperi na ku amukela switsundzuxo swa van'wana (vadyondzikulobye, vadyondzisi na lava va hanyaka na vona ekaya).
- Va tumbuluxa mipfapfarhuto yo tala ku ya hilaha yi lavekaka hakona na ku pfluxeta (va tekela enhlokweni switsundzuxo).
- Va hlela na ku xopaxopa swihoxo eka mipfapfarhuto.
- Va tumbuluxa xitshuriwa xo hetelela lexi pfapfarhutiweke kahle.
- Va anakanya kahle na ku hlela xitshuriwa xo hetelela hi vona vini, na vadyondzikulobye na mudyondzisi, va xi andlala eka vanghana, mudyondzisi, vatswari na vahoxaxandla van'wana.

XIKOMBISO XA MEPE WA MIEHLEKETO

Nghingiriko: Engetela miseve leyi sukaka eka tinhlokomhaka leti nga eka mepe wa byongo u tsala na leswi a wu ta navela ku swi khumba loko u kunguhata xitsalwana hi ta holideyi elwandle.

Lemuka!

- Vadyondzi va fanele ku tshama va tsala nkarhi na nkarhi. Switsalwana swa mahungu leswi endliwaka siku na siku kumbe vhiki na vhiki leswi nga kamberiwiki hi ndlela ya mafundza i switirho swa nkoka swinene swo hlohlotela vadyondzi eka timhaka to tsala. Vadyondzi va fanele ku tshama va nyikiwa nkarhi wo tsala switshuriwa va tshunxekile hambiloko va nga tsaleli ku kamberiya.
- Eka ku tsala ka mafundza vadyondzisi va tsundzuxiwa ku kambela vutshila kumbe vutshilatsongo byo karhi lebyi ku langutiwaka byona eka goza ro karhi ro tsala. Xikombiso, vutshila bya ririmi byi nge langutiwi hinkwabyo eka goza rin'wana na rin'wana ro tsala hi ku famba hi magoza.
- Vadyondzikulobye va fanele ku dyondza ku hlelelana mitirho tanihileswi xiphemu lexi xi nga xa nkoka eka magoza yo tsala, naswona xi endlaka leswaku mudyondzi hi yexe na vadyondzi lavan'wana va kota ku lemuka na ku antswisa maendlelo yo tsala na ku lemuka matsalelo yo famba hi magoza.
- Mhaka ya nkoka eka ku tsala i ku kota ku andlala ntirho lowu tsariweke. Ntirho lowu wu nga tsariwa wu nga kombiwa vadyondzikulobye, vadyondzisi, xikolo hinkwaxo, vatswari na swihoxaxandla swo hambanahambana. Leswi swi ta endla leswaku vadyondzi va tinyungubyisa hi ntirho wa kahle lowu heleleke.
- Vadyondzi va fanele ku tivisiwa swihlawulekisi na swilaveko swa switsalwana na swa switsalwambiko ku ya hi tinxaka ta swona. Laha hansi ku nyikiwa tinhlamuselo na matsalelo na swikombiso swa tinhlokomhaka ta switsalwana na switsalwambiko.

3. SWITSALWANA

Tinxaka leti landzelaka ta switsalwana ti fanele ku dyondziwa na ku kamberwa eka tiGiredi ta 10-12 eswikolweni.

3.1 XITSALWANA XA NDZUNGULO

- Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humeleleke nkarhi lowu nga hundza.
- Xitori xi fanele ku va na mhaka leyi tiyeke leyi khorwisaka hambiloko yi ri mhaka leyi ngo anakanyiwa kunene.
- Xitori xo rungula xi tala ku tsariwa hi nkarhi lowu nga hundza.
- Manghenelo ya fanele ku koka rinoko ra muamukeri wa mahungu.
- Xitori xa kahle hi lexi talaka ku va xi kombisa vaamukeri va mahungu mhaka yo karhi.
- Mahetelelo yo tsakisa ya tala ku endla leswaku xitori xi nga rivaleki.
- Xitori xi fanele ku va lexi kokaka rinoko ra muamukeri wa mahungu xi kondza xi ya fika emakumu. Xitayili, switirhisiwa swa ndzungulo na swiendlo swi fanele ku endla leswaku timhaka ti nyanyula muamukeri wa mahungu.
- Xitsalwana xa ndzungulo lexi nga kahle hi lexi kotaka ku humesa vuxokoxoko lebyi khumbaka switwi swo vona, swa mpfumawulo, nantswo, risema na ku khumba.
- Tsundzukani leswaku xitsalwana xo rungula xi tala ku katsa ngopfu na ku hlamusela kunene.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. "A hi ri ku tiphineni swinene, loko xikan'wekan'we ku va na ku tsekakatseka ka misava." Tsala xitsalwana hi mhangu leyi.
2. Xitori xo tsakisa ngopfu lexi kokwana a nga ndzi byela xona.
3. Rendzodyondzo leri hi nga va na rona.
4. Ku vekiwa ka Barak Obama exitulwini xa vuphuresidente.

3.2 XITSALWANA XO HLAMUSELA

- Eka xitsalwana xo hlamusela mutsari u hlamusela mhaka hi ndlela leyi nga ta endla leswaku muamukeri wa mahungu a twisisa mhaka ku fana na leswi mutsari wa yona a yi twisisaka xiswona. Laha ku nga hlamuseriwa munhu kumbe mhaka yo karhi.
- Mutsari u tirhisa marito ku humelerisa xifaniso xa xilo xo karhi.
- Mutsari u hlawula marito na swivulwahava hi vukheta ku fikelela mbuyelo lowu kongomiweke.
- Ku endlela leswaku mhaka kumbe xilo xi hlamuseriwa xi va erivaleni ku nga tirhisiwa vufananisi lebyi nga ta koka switwi swo vona, swa mpfumavulo, swa nantswo, swo twa hi tindleve, risema na ku khumba.
- Tirhisa swigaririmi hi ndlelaxidzi.
- Vadyondzi va fanele ku va na ntokoto mayelana na nhlokomhaka. Swa tika ku hlamusela mhaka leyi u nga yi tiviki kahle.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. "Nkarhi lowu a ndzi ri ekamereni yo rindzela ku nghena eka dokodela wa meno..." Hlamusela leswi a wu titwisa xiswona na ku anakanya swona.
2. Hlamusela vusiku lebyi a ku ri na moya wo chavisa swinene.

3. Doroba ra ka hina.
4. Nyimpi ya Tomasi na Joyisi etlilasini ya hina.

3.3 XITSALWANA XA MPALUXO

- Xitsalwana xa mpaluxo xi hlamusela mahungu hi ndlela ya nkholukelano swinene. Lexi i xitsalwana lexi lavaka leswaku mutsari a hlamusela mhaka kumbe ku nyika vumbhoni hi maendlelo lama nga na nkholukelano.
- Eka xitsalwana xa mpaluxo ku va ku endliwe ndzavisiso wa timhaka leti boxiwaka naswona timhaka ti tiyisiwa hi ku nyika vumbhoni kumbe swikombiso swo seketela. Mutsari u fanele a twisisa nhlokomhaka swinene.
- Ndzavisiso lowu vupfeke i wa nkoka swinene tanihileswi timhaka ti faneleke ku seketeriwa hi ku nyika vumbhoni.
- Tanihileswi muamukeri wa mahungu ya xitsalwana lexi ku nga ta va munhu un'wana na un'wana ku katsa na lava nga riki na vutivi byo karhi eka nhlokomhaka leyi, mutsari u fanele ku hlamusela minongoti (concepts) leyi nga tivekiki yi va erivaleni.
- Timhaka ti fanele ku longoloxiwa hi nkholukelano ti ngenisa miehleketo ya muhlayi kusuka eka timhaka leti a ti tivaka ti ndlandlamuxiwa kuya eka leti a nga ti tiviki.
- Xitsalwana xa mpaluxo xi tala ku tsariwa xi va eka nkarhi wa sweswi.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. Hi mikarhi yo wisa ya n'hweti ya N'wendzambahala, ku dlayiwa vanhu vo tlula gidi eka tinghozi ta le mapatwini. Xana tinghozi leti hetaka vanhu ti nga herisiwa hi ndlela yihi?
2. Ku na nhlayo ya le henhla ya vadyondzi lava feyilaka eswikolweni. Xana ku nga endliwa yini ku antswisa xiyimo lexi.
3. Hlamusela tindlela leti u nga ti tirhisaka ku hlengeleta mali ya nkhuvo wo lelana na vadyondzi lava nga eka Giredi ya khume.

3.4 XITSALWANA XA MAVONELO

- Eka xitsalwana xo kombisa mavonelo mutsari u teka tlhelo kumbe vonelo ro karhi ra mhaka kutani a kanela hi ku ri yimela kumbe ku seketela matwisiselo ya yena. Tlhelo leri mutsari a yimaka na rona ri fanele ku tikomba nkarhi hinkwawo.
- Xitsalwana lexi xi talela tlhelo rin'we leri mutsari a ringetaka ku khorwisa muamukeri wa mahungu ku twisisa timhaka hilaha yena a ti twisisaka hakona.
- Manghenelo ya xitsalwana ya fanele ku kombisa mavonelo ya mutsari.
- Mutsari u fanele ku seketela mavonelo ya yena hi tindlela to hambanahambana.
- Mutsari u fanele a langutana na ku nyika timhaka to yima na mhaka yo karhi kumbe to kanetana na yona.
- Xitsalwana xo kombisa mavonelo xi nga talela ethelo rin'we naswona mutsari u nyika mavonelo ya yena ya xiviri. Ku fanele ku tirhisiwa tindlela to hambana to veketela timhaka na to khorwisa.
- Ririmi leri tirhisiwaka ri nga va ro pfindlusa matitwelo kumbe ku humelerisa matitwelo kambe ri fanele ku va leri amukelekaka.
- Eka mahetelelo ku fanele ku va na marito lama nga na ntikelo, lama nga erivaleni na ku khorwisa na ku kombisa mavonelo ya mutsari.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. Thelevhixini yi hlohotela timhaka ta vulolo. Xana u yima na yona mhaka leyi?
2. Vumundzuku bya Afrika-Dzonga byi lawuriwa hi vuvekisi bya le handle. Nyika mavonelo ya wena.
3. Vatswari va manguva lawa va hava vutihlamuleri. Pfumela **KUMBE** u kaneta mhaka leyi.
4. Vadyondzi lava biheke emirini na lava va va bihiseke va fanele ku hlongoriwa exikolweni. U pfumelana na yona mhaka leyi ke?

3.5 XITSALWANA XA NKANELO

- Xitsalwana xa nkanelo xi hlamusela timhaka handle ko yima na tlhelo ro karhi kambe xi kanela matlhelo hinkwawo ya mhaka hi ku ringana.
- Mutsari u tekela enhlokweni timhaka to hambana ta nhlokomhaka leyi ku vulavuriwaka hi yona a tlhela a kombisa na timhaka leti kanetanaka hi ku ringana handle ko voyamela etlhelo rin'we.
- Loko mutsari a fika emakumu a nga hetelela mhaka ya yena hi ndlela yo karhi kambe nkanerisano wo yima na mhaka kumbe ku kaneta mhaka wu fanele ku ringana wu tlhela wu kaneriwa hi ndlela leyi twalaka eka miri wa xitsalwana.
- Mutsari u fanele a twisisa na ku kota ku kombisa matlhelo hinkwawo ya nkanelo handle ko voyamela etlhelo ro karhi naswona u fanele ku kombisa ku va na vutivi bya leswi a swi vulaka.
- Xitsalwana xi fanele xi va na maandlalelo ya timhaka lama vupfeke na ku languta matlhelo hinkwawo ya mhaka. Maehleketelo ku fanele ku va lama nga kombisiki xinyanyu, lama hlutekeke ya tlhela ya seketeriwa hi ndlela leyi faneleke.
- Thoni a yi fanelangi ku lawuriwa hi matitwelo kambe yi fanele ku va leyi khorwisaka handle ko kombisa ku nga pfumelelani na mhaka.
- Mutsari a nga kombisa tlhelo ra mavonelo ya yena, kambe leswi swi nga endliwa ntsena emahetelelweni ya mhaka.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. Tsala xitsalwana lexi eka xona u yimaka na mhaka yo susa khwiri u tlhela u kanetana na yona.
2. Kombisa vunene na vubihi bya nkunguhato wa ndyangu.
3. "Vadyondzi va fanene ku tihlawulela switshuriwa swa matsalwa leswi va faneleke ku swi tirhisa." Kanela mhaka leyi u kombisa matlhelo hinkwawo.

3.6 XITSALWANA XO ANAKANYA

- Eka xitsalwana xo anakanya mutsari u gayela timhaka a tlhela a kombisa ndlela leyi a titwaka na ku khumbeka hayona. Xikombiso: Munhu a nga kombisa ndlela leyi a navelaka leswaku swilo swi va xiswona.
- Xitsalwana xo kombisa miehleketo xi tala ku talela etlhelo rin'we.
- Eku tsaleni ka xitsalwana lexi, ku tirhisiwa ngopfu ku khumbeka na matitwelo ya mutsari.
- Xiphemu lexikulu xa xitsalwana lexi xi nga va hi ndlela yo hlamusela. Tinhlamuselo ti fanele ti va erivaleni naswona ti fanele ti kombisa muamukeri wa mahungu ndlela leyi mutsari a tsundzukaka timhaka to karhi na ku khumbeka hayona.
- Timhaka, miehleketo, kumbe matitwelo ya mutsari swi fanele swi paluxa vutshembeki na ku va mutsari a ve eka tona hi xiviri.

Swikombiso swa tinhlokomhaka

1. Mudyondzisi wa kahle swinene loyi ndzi n'wi tsundzukaka.
2. Kombisa leswi u navelaka ku hanyisa xiswona.

4. SWITSALWAMBIKO SWO LEHA

Eka xiyenge lexi ku ta kaneriwa switsalwambiko leswo leha leswi landzelaka:

4.1. PAPILA RA XINGHANA

- Papila ra xinghana i papila leri munhu a tsalelaka munhu loyi a n'wi tivaka naswona ri vulavula hi timhaka ta vun'wini (personal).
- Papila leri a ri na mafundza.
- Adirese na siku swi tsariwa eka tlhelo ra xinene ra papila.
- Eka papila ra xinghana ku tsariwa adirese yin'we naswona ku rhangwiwa hi nomboro ya yindlu kutani ku landzela nomboro ya xitarata kumbe ya fulete.
Eka xiloso ku nga tsariwa: Tatana/Manana, Solani, Munghana..., Murhandziwa..., Manana la rhandzekaka, Tatana la rhandzekaka, na swin'wana na swin'wana.
- Papila leri ri na masungulo ku nga wona ya nyikaka muamukeri rivoningo mayelana na leswi ku tsariweke hi swona.
- Eka tindzimana leti landzelaka ku nyikiwa vuxokoxoko bya leswi nga eka masungulo.
- Eka ndzimana yo hetelela ku endliwa nkatsakanyo wa leswi nga tsariwa: ku khensa, ku navelela muamukeri mikateko, kumbe ku vutisa swivutiso swo karhi.
- Eka nghimeto ku tsariwa: Hi mina... kutani ku tsariwa na vito ra mutsari (handle ka xivongo).

Xikombiso xa papila ra xinghana

	2395 Poto Street Exihlobyeni 1432 10 Hukuri 2009
Eka Musa	
Ndzi kume papila ro huma eka Bombeleni a vula leswaku a wu nga titwi kahle masiku lama nga hundza naswona a wu etlerisiwile exibedhlele xa Kangatelavutomi.	
Ndza tshemba wa karhi wa antswa naswona wa landzelela swiletelo leswi madokodela ya ku nyikeke swona. Vutomi bya masiku lawa bya xaveleriwa. Hatla u hola nandzuwe, u ta kota ku tsala swikambelo swa wena swa ku hela ka lembe. Ndza tshemba leswaku vatswari va wena va ta ku pfuna ku lulamisela swikambelo swa wena. Hola, leswaku hi ta tlhela hi va na masiku yo tsakisa swin'we.	
Ndzi ta ta ndzi ta ku vona loko xikolo xi pfala n'hweti leyi taka hi N'wendzambahala. Vatswari va mina va le ku lulamiseleni riendzo ro ya eManyeleti, ndzi nga tsaka loko na wena wo pfumeleriwa ku ya tiphina na hina. Masiku ya ku wisa hi lawa ndzi nga ya langutela swinene leswaku hi ta hungasa swin'we. Tindhawu leti hi kunguhataka ku ti vhakela ekusi na Manyeleti i <i>God's window</i> na <i>Waterfall Boven</i> eMpumalanga.	
Rungula hinkwavo ekaya	
Hi mina Xibele	

Ngthingiriko: Tsalela munghana wa wena papila u n'wi hlamusela hi vutomi bya le yunivhesiti.

4.2 PAPILA RA MAFUNDZA

- Leri i papila leri tsaleriwaka vanhu lava va nga toloveriwangiki. Xikongomelo xa papila ra mafundza ku nga va ku kombela ntirho, ku vilela nasw.nasw.
- Papila leri ri na tiadirese timbirhi: adirese ya mutsari na adirese ya muamukeri.
- Adirese ya mutsari yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla. Siku ri tsariwa ehansi ka adirese ya mutsari naswona ku tsariwa siku hi ku tirhisa nomboro, ku landzela n'hweti leyi tsariwaka hi marito, ku hetelela lembe hi ku tirhisa tinomboro.
- Adirese ya muamukeri yi tsariwa eximatsini ehansi ka adirese ya mutsari.
- Eka tlhelo lera ximatsi ku rhangana ku tsariwa xiyimo xa muamukeri, xik. Matsalana, Holobye wa Dyondzo ya Masungulo na swin'wana na swin'wana, kutani ku landzela adirese na khodi ya poso.
- Endzhaku ka ku tsala adirese ya muamukeri ku landzela xiloso. Ku nga tsariwa: Eka Nkulukumba/ Nkulukumba loko muamukeri a ri waxinuna kambe loko a ri waxisati ku nga tsariwa: Eka Manana/ Manana. Loko rimbewu ra muamukeri ri nga tiviwi ku nga tsariwa Nkulukumba/Manana.
- Endzhaku ka xiloso ku landzela nhlokomaka (leswi papila ri vulavulaka hi swona) naswona yi fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu kumbe yi dzwihatiwa.
- Endzhaku ka sweswo mutsari u tsala timhaka ta yena.
- Endzhaku ka timhaka ku ta nghimeto. Laha ku nga tsariwa: La tshembekaka...
- Kutani ku landzela vito na nsayino.

2.1 Swikombiso swa mapapila ya mafundza

A. Xikombiso xa xikombelo xa basari

	22 Basani Street Ekurhuleni 1431 5 Mudyaxihi 2010
Matsalana Ndzawulo ya Dyondzo Xitarata xa khomixinara xa III Joni 2000	
Nkulukumba	
XIKOMBELO XA BASARI	
Ndzi vone xinavetiso eka phephahungu ra Nthavela ra OI Mudyaxihi 2009 laha ku rhambiwaka vadyondzi va Giredi ya 12 ku endla swikombelo swa basari.	
Ndzi kombela basari leswaku ndzi ta kota ku yisa tidyondzo ta mina emahlweni. Ndzi lava ku endla digiri ya swa mabindzu eyunivhesithi ya Wits. Ndzi pase Giredi ya II hi nyeleti n'wexemu naswona ndzi u'wana wa lava nga	

hlawuriwa ku dyondza tidyondzo ta swa mabidzu eWits Business school Project. Ndzi kume sagwadi ra ku va mudyondzi wa xiyimo xa le henhla xa Metse.

Ndzi le ka Giredi ya 12. Tidyondzo leti ndzi ti endlaka hi leti landzelaka: Metse, Xitsonga: Ririmi ra le Kaya, Xinghezi: Ririmi ro Engetela ro Sungula, Ndzetelo wa swa Vutomi, Tisayense ta swa Vutomi, Dyondzo ya swa Mabindzu. Kumani papila ra vuxokoxoko bya mina na papila ro huma eka nhloko ya xikolo.

Ndzi nga tsaka ngopfu loko xikombelo xa mina xo amukeriwa.

Hi mina la tshembekaka
Tintswalo Nkuna
Tintswalo Nkuna

B. Xikombiso xa Papila ra swivilelo ro ya evhengeleni ra tintangu

Mininjhere
Xiyenge ya swivilelo
Xitolo xa tintangu xa Phataphata
Bokisi ra poso ra 16072
Tzaneen
0525

Nkulukumba

SWIVILELO HI TINTANGU LETI NDZI TI XAVEKE

Ndzi xave phere ya tintangu eXitolo xa tintangu xa Phataphata hi siku ra 10 Dzivamisoko 2010. Endzhaku ka loko ndzi ambexa n'wana wa mina wa lembe na tinhweti ta tsevu, ndzi kume leswaku tisayizi a ti ringani. Yin'wana ntanghu i ya sayizi ya 5 kasi yin'wana i ya 6. Bokisi leri tintangu a ti ri endzeni ka rona i ra sayizi ya 5.

Ndzi ti tlherisele evhengeleni laha ndzi nga tivisiwa leswaku xihoxo a xi ri xa mina, naswona tintangu to fana na tona a ti kona evhengeleni ra vona. Ndzi byeriwe ku tlhela na tona.

Swi nga va leswinene leswaku vaxavisi va langutisa leswaku tisayizi leti nga endzeni ka mabokosi hi tona va nga si nyika vaxavi tintangu leti va ti xaveke naswona va fanele ku kombela ku rivaleriwa loko maxaviselo ya vona ya nga vangi lamanene.

Ndzi nga tsaka ngopfu loko mo lulamisa mhaka leyi hi xihatla. Ndzi ehleketa leswaku mi ta fanela ku ndzi hakela mali ya mina.

Hi mina

E.T. Sono (Manana)

1785 Tshamahansi
Tshamahansi
1818
10 Mudyaxihi 2010

C. Xikombiso xa Papila ro ya eka muhleri

Muhleri Phephahungu ra Nhluvuko Private bag 1411 Tshwane 0001 Eka Muhleri	100 Mzilikazi Street Polokwane 0570 11 Khotavuxika 2010
--	--

HI SWONA KUMBE A HI SWONA?

Xidemokirasi xi vula leswaku vanhu lavakulu a va ha hloniphiwi, xi vula leswaku vatsari va mahungu va nga rhukaniwa no hlongoriwa loko va vutisa swivutiso leswi tlhonthaka miehleketo. Xana leswi a hi swona leswi yisaka tiko ra hina eka xiyimo xa le hansi? Xana a swi hi hlekisi hi vamatiko ke? Loko hi ku hi hluvukile hi vula yini kasi? Ndzhukano a hi leswi hi nga kula hi swona hina.

Mina a ndzi ehleketa leswaku xidemokirasi i ku va na miehleketo leyi tshunxekeke. Vana va hina hi va dyondzisa yini? Hi va dyondzisa leswaku va nga rivaleli, na leswaku vapfumba va fanele ku tekeriwa swa vona, na leswaku miehleketo ya hina hi nga yi vulavula hi nga rhangangi hi ku ehleketa.

Loyi a lavaka ku hluvuka hi loyi a nga tshunxeka emiehleketweni kambe a ehleketa na ku ehleketela van'wana; hi loyi a biwaka hi ripfalo loko a endla swo biha.

Hi mina
La nga kuma ntshunxeko
Tsakani Maluleke

4.3 MEMORANDAMU

- Memorandamu i xitshuriwa lexi tirhisiwaka eka timhaka ta ximfumo ku fambisa mahungu.
- Mahungu ya nga suka eka muthori ya ya eka vathoriwa kumbe eka vathoriwa ya ya eka muthori.
- Yi nga kombisa swiphiko na switshunxo leswi languteriweke.
- Yi nga tirha ku tivisa vathoriwa mahungu yo karhi ya nkoka.
- Yi fanele ku kombisa leswaku yi huma eka mani naswona yi ya eka mani.
- Yi fanele ku sayiniwa hi matsalana na mutshamaxitulu loko yi huma ehandle. Loko ku ri memorandamu ya le ndzeni yi fanele ku sayiniwa hi mutsari.

Xikombiso xa memorandamu ya le ndzeni

NDZAWULO YA DYONDZO YA MASUNGULO	
MEMORANDAMU	SIKU: 14 Hukuri 2010
EKA: Nkul Manavela	YI HUMA EKA: Nhlamulo Hulela (Murhangeri wa Vandla ra Vadyondzi)
XIYENGE: Kharikhulamu	NOMBORO YA VUMBHONI: ZH 950/2009
Hi kombela nhlengeletano ya xihatla na vadyondzisi mundzuku nanhlikanhi, ku ta lulamisa timhaka ta vadyondzi na vadyondzisi lava xwelaka na swin'wana swiphiko swo fana na ku dzaha fole ka vadyondzi, ku xanisiwa ka vadyondzi van'wana, nasw. nasw.	
Mi ta hi tivisa ndhawa na nkarhi laha hi nga ta hlangana kona.	

Nghingiriko: Tsala memorandamu u tsalela mufambisi wa doroba ra ka n'wina u n'wi lemuxa swiphiko leswi nga kona endhawini ya ka n'wina.

4. 4 NONGONOKO/AJENDA NA MAKANELWA YA NHLENGETANO

- **Ajenda** i nongonoko/phurogireme leyi faneleke ku landzeleriwa eka nhlengeletano yo karhi.
- Yi rhumeriwa swirho ku nga si fika siku/nkarhi wa nhlengeletano.
- Yi tsariwa hi matsalana hi ku tirhisana na mutshamaxitulu.
- **Makanelwa** i xitsalwana lexi vulavulaka hi timhaka leti nga va kona eka nhlengeletano yo karhi.
- Ya tsariwa ya va eka nkarhi lowu nga hundza, ya ri karhi ya landzelela **ajenda** leyi vaka yi tsariwile.
- **Ajenda** na **makanelwa** swi dyondzisiwa swin'we.
- Emakumu ka makanelwa, ku fanele ku va na ndhawu laha matsalana na mutshamaxitulu va sayinaka kona loko se ma amukeriwile. Va tsala na siku leri va nga sayina hi rona.

Xikombiso xa nongonoko/ajenda na Makanelwa ya nhlengeletano

Ajenda/Nongonoko na makanelwa ya nhlengeletano ya Nhlanganano wo Lahlana wa Hlanganani eka Jonasi Baloyi hi siku ra 17 Khotavuxika 2009 hi nkarhi wa 14:00

Ajenda ya nhlengeletano

1. Ku amukela na nkombelandzivalelo
2. Ku hlaya makanelwa na leti humaka eka makanelwa
3. Leti humaka eka makanelwa
  - 3.1 Ku kuma ndhawu yo pfaleta lembe
  - 3.2 Ku engetele timali
  - 3.2 Ku pfluxeta Vumbiwa
4. Ku hlayiwa ka xiviko xa timali hi mutameri
5. Swiengetelo
6. Ku pfala
7. Siku ra nhlengeletano leyi landzelaka
8. Nsayino

Makanelwa

1. Ku amukela na nkombelandzivalelo

- Mutshamaxitulu Tatana Jonasi u amukerile swirho hi moya wo tsaka swinene. Mufambisi u khensile swirho hinkwaswo leswi koteke ku va kona eka nhlengeletano. U hlohloterile leswaku hi burisana hi moya lowunene.
- Manana Maswanganyi va rhumele nkombelandzivalelo.

2. Makanelwa ya nhlengeletano leyi hundzeke

Makanelwa ya nhlengeletano leyi hundzeke ya hlayiwile kutani ya seketeriwa hi Manana Rikhotso.

3. Leti humaka eka makanelwa

- 3.1 **Ku kuma ndhawu yo pfaleta lembe:** Manana Hobyana u hlamusele leswaku holo yikumekile, a hlayela na swirho papila ra ku lombiwa ka holo.

3.2 Ku engetela timali: Nhlengeletano yi twanane leswaku xirho xin'wana na xin'wana xi fanele ku hlenga R200 yo lahlana n'hweti yin'wana na yin'wana.

3.3 Ku pfluxeta Vumbiwa: Swirho swi vumbe xikomitana lexi nga ta ya xi ya pfluxeta Vumbiwa ra Nhlngano.

4. Ku hlaiwa ka xiviko xa timali hi mutameri wa nkwama

- Mutameri u hlaiwe xiviko xa timali.
- Swirho swi kombele leswaku mutameri a phemelela timali leti nga tirhisiwa eka rendzo ro ya enkosini wa mana wa xin'wana xirho a komba leswaku ku hakeriwe mali muni ya petirolo na tiithologede.

5. Swiengetelo

Ku xavelana tinyiko loko ku pfariva: Swirho swi pfumelelana ku xavelana tinyiko exihundleni kutani swi tsale tinyiko leti swi ti lavaka.

6. Ku pfala: Manana Mahungati va pfarile nhlengeletano hi xikhongelo.

7. Siku ra nhlengeletano leyi landzelaka: 25 Mawuwana 2009.

8. Nsayino:

G. Muvula (Mutshami wa xitulu) Siku: 20 Khotavuxika 2009

R. Xivumbi (Matsalani) Siku: 20 Khotavuxika 2009

4.5 XIVIKO

- I tsalwa leri vikaka mhaka leyi nga humelela kumbe leyi u yi voneke.
- Ku na tinxaka to hambanahambana ta swiviko. Swik: Leswi u swi voneke, leswi u komberiweke ku swi lavisisa, xiviko xa rendzo leri mi veke na rona na xa ntirho lowu a wu komberiwile ku wu endla.
- Xivumbeko xa xiviko xi ta lawuriwa hi muxaka wa xiviko xa kona.
- Leswi swi kombisa leswaku hi na tinxaka timbirhi ta swiviko ku nga xa mafundza na xo ka xi nga ri xa mafundza.
- Xiviko lexi nyikiwaka hi nomo eka vanhu lava nga vanghana kumbe maxaka a hi xa mafundza. Xik: Loko va ku vuyisa/xumisa.
- Swiviko swi tsariwa eka nkarhi lowu nga hundza naswona swi fanele ku komba siku na nkarhi lowu swilo swi humeleleke hi wona.
- Swiviko swi fanele ku kombisa munhu loyi swi kongomisiweke eka yena na mutsari wa swona.

Xikombiso xa xiviko

XIVIKO XA SEKONDARI YA MUHUNGUTI HI TA RIENDZODYONDZO RA LE KAPA KUSUKA HI 25-30 SUNGUTI 2009

Xi kongomisiwa eka Nhloko ya xikolo, Man. L Chauke

1. SWO FAMBA HI SWONA

Bazi leri hi fambeke hi rona ri fikile hi nkarhi, naswona a ri hanyile, a ri hi karhatangi naswitsanana endleleni. Ndzi ehleketa leswaku hi nga tlhela hi ri tirhisa nkarhi lowu taka.

2. NDHAWU LEYI A HI TSHAMA EKA YONA

Hodela leyi a hi tshama eka yona a yi basile swinene, a yi basisiwa masiku hinkwawo, mibedwa na yona yi cinciwa malakani masiku hinkwawo. Ndhawu hinkwayo a yi tengile.

3. SWAKUDYA NA NDHAWU YO DYELA EKA YONA

Ndhawu yo dyela eka yona a yi tengile swinene. Matafula na switulu a swi ringene. Khixi yona a yi tshama yi basile, na switirhisiwa swo fana na malepula na swin'wana na swin'wana a swi ringene.

4. TINDHAWU LETI ENDZERIWEKE

Hi endzele tindhawu to hlaya tanihi leswi a ri ri riendzodyondzo. Vadyondzi va endzele palamende, muziyamu, Table Mountain na Xihlale xa Robben.

5. VUHLAYISEKI

Vadyondzi na vadyondzisi a va titwa va hlayisekile mikarhi hinkwayo. Varindzi a va tshama va ri kona mikarhi hinkwayo, va ri karhi va rhendzeleka ndhawu hinkwayo.

6. SWIBUMABUMELO

Riendzodyondzo ra hina ri ve lerinene swinene. Ku ehleketiwa leswaku hi nga tlhelela nakambe ku ya vhakela tindhawu leti hi nga fikangiki eka tona na leswaku hi fanele hi lulamisela riendzo rin'wana ka ha ri na nkarhi.

Nsayino: *H.M MOKWELE*

Siku: 28 Nyenyanyana 2009

4.6 TSALWAVUTITIVISI/ TSALWAVUTIHVUTERI (CV)

Tsalwavutitivisi i tsalwa leri munhu a ri tsalelaka vanhu lava lavaka ku n'wi thola. Eka tsalwa leri mutsari u lava leswaku vathori va n'wi tiva na ku tiva ntokoto wa yena. Ku tsariwa leswi landzelaka eka Tsalwavutitivisi:

- **Vuxokoxoko bya vun'wini:** Xivongo, vito, nomboro ya pasi, adirese, riqingho, rimbewu, xiyimo xa swa vukati.
- **Vuxokoxoko bya swa tidyondzo:** Tidyondzo ta xiakhademiki, ta swa ntirho.
- **Vuxokoxoko bya swa ntokoto:** Kombisa ntokoto lowu u nga na wona mayelana na ntirho. Boxa timhaka to hlawuleka/nkoka leti u toketeke ha tona.
- **Timbhoni leti seketelaka vuxokoxoko lebyi u byi andlaleke:** Varhangeri exikolweni, entirhweni hambu etikerekeni. Boxa mavito na tinomboro ta tiqingho ta vona.

Xikombiso xa tsalwavutitivisi

TSALWAVUTITIVISI (CV) RA TSAKANI MBHALATI	
VUXOKOXOKO BYA VUN'WINI	
Xivongo:	Mbhalati
Vito:	Tsakani
Nomboro ya pasi:	9010125668876
Rimbewu:	Waxisati
Xiyimo xa swa vukati	A ndzi si tekiwa
Xiyimo xa swa rihanyo:	Ndzi hanye kahle
Xiyimo xa swa ntirho:	Ndza ha nghena xikolo
Adirese ya poso:	Box 12 Letaba 0870
Adirese ya le kaya:	74 Njhakeni Street P.O. Letaba 0870
Adirese ya Emeyili:	tsakani11@webmail.co.za
Tiqingho:	083 788 4546 (selula)/ 015 866 8834 (ra le kaya)
VUXOKOXOKO BYA SWA TIDYONDZO	
Dyondzo ya le Sekondari:	Giredi ya 12
Lembe:	2008
Tidyondzo:	Xitsonga, Xinghezi, Life Orientation, Metse, Life Sciences, Accounting, Physical Science
Dyondzo ya thexiyari:	Damelin College
Lembe:	2009
Tidyondzo:	Computer Technician
NTOKOTO WA NTIRHO	
Muxaka wa ntirho:	Mutirhi wa le thilini
Vhengele:	OK Bazaar
MITOLOVELO YO HUNGATA	
<ul style="list-style-type: none"> • Xirho xa khwayere ya vuyimbeleri. • Mudzaberi wa xipanu xa Netball xa Nhlango	
TIMBHONI	
Nhloko ya xikolo xa Dzunani:	Tatana Khosa DD (087 876 0547)
Mufundhisi wa Nazarine:	Mufundhisi Rikhamba MM (082 774 9989)
Mininjhere wa OK Bazaar:	Manana Mudzabala M.K (084 219 7677)

4.7 MATIMU YA MUFU

- Matimu Ya Mufu i tsalwa leri hi byelaka matimu ya munhu loyi a hundzeke emisaveni leswaku ri ya hlayiwa emaphepheni kumbe enkosini.
- Matimu ya nga tsariwa hi van'wana kumbe hi munhu hi yexe loko a ha hanya.
- Eka matimu ku nga vuriwa siku ra ku velekiwa ra mufu, leswaku a a ri n'wana wa mani naswona wa vungani, leswi a swi endleke loko a ha hanya na siku leri a nga lova hi rona.
- Ri hetelela hi ku vula lava a va siyeke na ku n'wi navelela ku etlela hi ku rhula kumbe ku n'wi phata.

Xikombiso xa matimu ya mufu

Matimu ya mufu Khumalo Hambani

Hambani Khumalo u velekiwe hi lembe ra 1960 etikweni ra Dan. A a ri n'wana wa vumbirhi wa Jackson na Mariya Khumalo.

Hi lembe ra 1966 Hambani u ngenile eXikolo xa Phurayimari xa Makuwoso. Kusuka laha u yile exikolweni xa le henhla xa Hluvuka laha a nga pasa Giredi ya 12 hi lembe ra 1978. Kusuka kona u yile eMedunsa laha a nga thwasela vudokodela hi 1984. U sungurile ku tirha exibedhlele xa Masana hi lembe ra 1985. Kusuka kwalaho u tirhe eswibedhlele swo hambanahambana laha a a pfuneta vavabyi hi ku tshungula tinxaka ta mavabyi. Loko a ta hlangana na rifu ra yena hi siku ra 10 Khotavuxika 2009 a a heta ku pfula ndhawu ya vutshunguri ya "Holani mi ku ntshee".

Hi lembe ra 1987 u tekile nsati yena Solani Tiva kutani va katekisiwa hi vana vanharhu.

A a ri un'wana wa swirho swa madokodela lawa ya pfunaka swidyuhari swa Vatsonga hi nkwama wa swakudya. Dokodela u ve xirho xa tikomiti to hambanahambana ta laha xifundzeni xa Limpopo ku katsa na ku va mutshamaxitulu wa komiti ya madokodela laha Ritavi.

Hambani u siya nsati na vana vumbirhi va xinuna na un'we wa xisati.
Etlela hi ku rhula jaha ra Khumalo!

Ngchingiriko: Tsalani matimu ya munhu wo karhi loyi a hundzeke emisaveni.

4.8 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

- Lexi i xitshuriwa xo karhi lexi nga tsaleriwaka tinyuziphepha to hambana, tijenali, na tin'wana tibuku.
- Yi yelana na kholomo hikuva na kwala ku anekiwa miehleketo kumbe mavonele eka timhaka to hambanahambana leti khumbaka vanhu evuton'wini.
- Xin'wana hi atikili hi leswaku yi nga va na swin'wana swa misavu, mafenya, ku hlekula na dyondzo.
- Xitshuriwa lexi xi tsariwa hi vatsari vo hambanahambana eka phephahungu/timagazini hi tinhlokohaka to hambana.
- Atikili yin'wana na yin'wana yi fanele ku va na vito ra mutsari ehenhla ka hungu.

- Hakanyingi atikili yi na ntila wun'we lowu tsariweke hi maletere lamakulu tanihi nhlokomhaka.

Xikombiso xa atikili ya phephahungu

N'WANA WO VELEKIWA A KHOMANE MILENGE	
Hi Jamela Manganyi	
<p>Exifundzeninkulu xa Mpumalanga, edorobeni ra Lydenburg ku humelerile mhaka leyi tsemaka vanhu nhlana. Mhaka leyi yi humelerile exibedhilele xa Khihlani hi siku ra 13 Hukuri 2009. Manana Mihlolo Homula u tivurile hi n'wana wa mufana wo saseka swinene kambe xiphiso xa kona hi leswi n'wana loyi a nga velekiwa a khomane milenge.</p> <p>Manana loyi a nga tekiwangi naswona a nga tirhi. Madokodela ya vula leswaku ku hambanisa milenge ya n'wana loyi swi nga durha kwalomu ka miliyoni ya tirhandi. Ku komberiwa un'wana na un'wana loyi a nga na mbilu ya musa ku hoxa xandla ku pfuna xihlangi lexi.</p>	<p>Ku komberiwa vanhu hinkwavo ku katsa na van'wabindzu ku hoxa xandla eku pfuneteni ka n'wana loyi leswaku ku ta sunguriwa nkwama wo phalala ndyangu lowu.</p> <p>Lava tsakelaka ku pfuneta va nga tihlanganisa na Dokodela Hanyisa eka nomboro ya 072 856 7856 kumbe va ngenisa mali eka bangi ya Barclays nomboro ya akhawunti 980922081110 nomboro ya rhavi 1114.</p>

Nghingiriko: Tsalani ya n'wana atikili hi nhlokomhaka yin'wana na yin'wana.

4.9 KHOLOMO

- Kholomo i xiyenge xo karhi xa phephahungu laha muhlengeleti kumbe mutsari wa mahungu a tsalelaka phephahungu rero.
- Mutsari u tsala hi timhaka to karhi leti humelalaka evuton'wini eka swiyenge hi ku hambana ka swona, ku nga va timhaka ta rihanyu, dyondzo, tipolitiki, mahanyelo na swin'wana na swin'wana.
- Hakanyingi mutsari u languta mhaka hi matlhelo mambirhi, kasi van'wana va voyamela eka tlhelo rin'we.
- Kholomo yi fanele yi thiywa vito. Xikombiso: **"Xiyimo xa ntiyiso", Rihanyu, Kholomo ya Peggy, "Ndleve" eka Phephahungu ra Nthavela, "Fred Khumalo Page" eka Sunday Times.**
- Emakumu ka yona ku tsariwa vuxokoxoko bya mutsari hi ku komisa. Xikombiso: Samson Baloyi i mudyondzisi wa Xitsonga exikolweni xa Ntlhontlho.

Xikombiso xa kholomo ya phephahungu

KHOMBO RA FOLE EMIRINI WA MUNHU	
Hi H Mazambani	
<p>Fole i xidzidziharisi lexi nga na khombo lerikulu eka vanhu lava ri dzahaka na lava va nga ri dzahiki. Khombo leri ri vangwiwa hi nhombe leyi nga fananisiwaka na chefu emirini wa munhu. Kambe leswaku nhombe leyi yi na khombo a swi tikombi hi ku hatlisa hikuva swi teka nkarhi ku va swi tikomba leswaku fole ra onha.</p> <p>Phela munhu loyi a nga dzaha fole ku tlula malembe ya khume, byongo bya yena bya kavanyeteka. Mikarhi yo tala swi endla leswaku munhu a tala ku rivala nakona a ehleketa hi ku nonoka. Van'wana lava swi va vengaka ku fika laha va hlanganaka na nhloko, ngopfungopfu lava dzahaka mhangi.</p>	<p>Vanhu va xinuna vona swi endla leswaku va hatla va karhala eka timhaka ta swa masangu kasi va xisati vona swi nga va dlaya xivelekelo.</p> <p>Mhaka yin'wana leyi nga khombo swinene hi leswaku vanhu lava dzahaka va tala ku khomiwa hi vuvabyi bya mfukuzana/khensa kumbe rifuva. Ha swi tiva hinkwerhu leswaku vuvabyi bya khensa a byi tshunguleki hi ku olova. Kutani n'wina mi dzahaka swi tiveni leswaku mo ticelela sirha hi n'wexe, vutomi lebyi byi hanyiwa kan'we.</p>

4.10 TSALWAVUHLERI

- Leri i rito hi muhleri wa phephahungu kumbe magazini.
- U tsala onge u le ku buleni na vahlayi.
- A nga va khensa, a andlala xivono xa phephahungu kumbe magazini.
- Eka magazini muhleri a nga hlamusela nkoka wa tiatikili leti nga endzeni.
- Muhleri a nga hlamusela xiyimo xa phephahungu.
- Muhleri a nga nyika mavonelo ya yena mayelana na mhaka yo karhi leyi nga ku humeleleni etikweni hi nkarhi wolowo ku kandziyisiwaka phepha kumbe magazini.
- Ku tirhisiwa ririmi ro komba xichavo.

Xikombiso xa Tsalwavuhleri

Eka vahlayi va phephahungu ra Sasavona	Eka maphepha lawa mi nga ta ma xava vhiki leri taka hi ta va hi hoxile fomo leswaku lava va lavaka ku va kona enkhubyeni va yi tata va tlhela va hi rhumela yona ka ha ri na nkarhi. Ndza tshemba mi ta ta hi xitalo.
<p>Hi ku yimela vufambisi bya phephahungu leri na vatirhi va hina ndzi rhandza ku mi khensa hi ndlela leyi mi hi seketelaka ha yona.</p> <p>Tivani leswaku phepha leri i ra n'wina, a hi ra hina. Loko mi tshuka mi ri na timhaka tin'wana leti mi lavaka ku hi tsundzuxa mi nga chavi ku endla tano. Leswi swi ta pfuna ku aka rixaka na ku kurisa ririmi ra hina.</p> <p>Hi ku hela ka lembe hi ta va na nkhuvo wo tlangela khume ra malembe phephahungu leri ri simekiwile. Ntlangu wu ta endleriwa eholweni ya Vhovoza hi siku ra 18 Mhawuri 2009. Lava nga kotaka ku fika mi nga chavi ku fika.</p>	<p>Muhleri wa phepha</p> <p>Ntirhisano Jacson</p>

Xikombiso xin'wana xa Tsalwavuhleri

Mahungu ya muhleri (Ya huma eka phephahungu ra Nthavela ra Nyenyankulu 2009)	
<p>Lowu i nkandziyiso wa hina wa vunharhu wa phephahungu. Ndza tshemba ha karhi ha ndlandlamuka hina Vatsonga-Machangana hikwalaho ka rona. Ndzi khensa nseketelo lowu mi hi kombaka wona na switsundzuxo leswi hi swi kumaka siku na siku. Lexi ndzi mi tshembisaka xona hi leswaku switsundzuxo leswi mi hi rhumelaka ha karhi ha swi tekela enhlokweni. Phephahungu ra hina ri ta ya ri karhi ri antswa siku na siku.</p> <p>Leyi i n'hweti leyi hi tlangelaka malembe ya khumentlhanu ya ntshunxeko wa tiko ra hina. Leswi hi swi fikelerile hikwalaho ka leswi hi nga vhota hi lembe ra 1994</p>	<p>Na n'hweti leyi a hi yeni hi ya vhota hi vutihlamuleri. Ku tsan'wa ku vhota a swi nga antswisi nhluvuko va vukorhokeri, kambe swi lava n'wina tanihi vaakatiko leswaku mi suka mi yima mi sirhelela mfanelo ya n'wina tanihi vavhoti.</p> <p>Tanihi phephahungu leri kondletelaka nhluvuko erixakeni, hi kondletela leswaku vanhu va hambana na madzolonga hi nkarhi lowu wa nhlawulo. Hi ta hlangana eka phephahungu leri landzelaka. Hi ta tlhela hi mi kombela ku hi tsundzuxa leswaku hi kula hi fana na van'wana .</p>

4.11 NHLUTO

- Nhluto i xitshuriwa lexi xi hlelaka xiendlo, buku kumbe vukorhokeri byo karhi.
- Nhluto wa ximfumo wu nga tsaleriwa eka maphephahungutsongo ya timayini, etifemeni na le ka tindzawulo ta mfumo.
- Eka Nhluto wo ka wu nga ri wa ximfumo ku nga hleriwa mhaka yo karhi hi vuxokoxoko na hi vurhon'wana.
- Nhluto wu fanele ku tsariwa vito ra mutsari.

Xikombiso xa nhluto wa ntlangu

Nhluto wa leswi Xipanu xa Bafana Bafana xi nga tlangisa xiswona na Xipanu xa Serbia Hafu yo sungula ya ntlangu

Eka hafu leyi Xipanu xa Bafana Bafana xi tlangile kahle. Vatlangi a va nyikana bolo kahle va karhi va hlasela Xipanu xa Serbia. Xiphiso xa vatlangi va Xipanu xa Bafana Bafana hi leswi a va tsandzeka ku howisa bolo ku ya hi marhengu lama va ma tirhiseke. Loko a ku lo va na munhu loyi a nga na nyiko yo howisa, hambu mikutlunya mimbirhi ingi va yi kumile. Mutlangi wo fana na Teko a a nga nyiketani hi bolo, a nyiketana ntsena loko a vona leswaku va hlaseriwa. Va rivala leswaku bolo ya milenge a hi golofu, mutlangi un'wana na un'wana u fanele ku va na xiave eka xipanu.

Xin'wana lexi ndzi xi voneke hi leswaku vatlangi va rivala leswaku va tlangela tiko, a va titlangeli. Vatlangi va Serbia hambileswi a va nga kumi tibolo ngopfu ku fana na Bafana Bafana, a va nyiketana naswona moya wa xipanu hi wona wu fumaka exikarhi ka vona. Mudzaberi swa tikomba leswaku ntirho wa yena u wu endlile

Muhluti: G Mthevula

Xikombiso xa Nhluto wa buku

Nhluto wa tsalwa ra Mibya ya Nyekanyeka

Tsalwa leri ri tsariwile hi BKM Mthombeni hi lembe ra 1967. Vakandziyisi va rona i Maskew Miller Longman.

Nhlokomhaka ya tsalwa leri na xifaniso lexi nga ka khavhara ya kona swi komba leswaku n'wana u ala ku beburiwa hi mana wa yena. BKM Mthombeni u hi komba leswaku mikarhi yo tala vana a va landzeleli swiletelo swa vatswari va vona.

Mthombeni u tlhela a hi komba leswaku a swi endleki leswaku vanhu va hetiseka kumbe va nga kayiveli xanchumu laha misaveni. U nga va u tlharihile kambe u va na vusopfa. U nga tirhandza emirini kambe u va u nga tlharihangani. U nga va mufundhisi kambe u pfa u ringeka. U nga va u landzelela nawu kambe loko vana va wena va tshove nawu u nga lava leswaku va tsetseleriwa. Mthombeni u tlhela a hi komba leswaku rirhandzu a ri na ndzilekana. A ri yi hi ririmi kumbe rixaka.

Timhaka ti lukiwile hi vukheta eka tsalwa leri na swimunhuhata hi swi vona swi karhi swi cinca etsalweni swi cinca na mavonelo ya swona ya vutomi ku kombisa leswaku i vanhu lava hanyaka.

Matirhisele ya ririmi ya katsa na misavu ya vutlhari na vutlhokovetseri.

Vahlayi vo tala va ta kuma leswaku loko va kala va sungula ku hlaya tsalwa lera Mibya ya nyekanyeka a va ha lavi ku ri veka ehansi va nga si heta ku ri hlaya.

Muhluti : R Xivambu

4. 12 N'WANGULANO

- N'wangulano i xitsalwana lexi eka xona hungu ri humeseriwaka erivaleni hi ku va swimunhuhata swimbirhi swi hlamulana.
- I swa nkoka ku endla mpfapfarhuto hi nga si xi tsala.
- Mpfapfarhuto wu fanele ku hi paluxela mbangu wa laha timhaka ti humelelaka kona.
- Wu fanele ku va na manghenelo, miri na mahetelelo naswona leswi swi fanele ku tikomba eka mpfapfarhuto.
- Marito ya le ka swiangi i ya nkoka hikuva ya hi vumbela swifaniso swa le miehleketsweni mayelana na leswi endliwaka na ku ehleketiwa.

Xikombiso xa n'wangulano

N'wangulano exikarhi ka nhloko ya xikolo na mudyondzi

(Ehofisini ya nhloko ya xikolo Manana Hanyisani na mudyondzi Vuyani va karhi va burisana hi ku xwela ka Vuyani exikolweni.)

Hanyisani: Hikwalaho ka yini masiku hinkwawo u xwela ku ta laha xikolweni?

Vuyani: Mina ndzi fanele ku pfuka nampundzu ndzi hlambisa tintsongwana ta mina ndzi tlhela ndzi vona leswaku va kuma swakudya va nga si ya exikolweni.

Hanyisani: Vatswari va wena va va va ye kwihi loko wena u endla leswi u ndzi byelaka swona?

Vuyani: Vatswari va mina hi lava va nga lova eka khombo ra thekisi leri nga humelela eBindzulani lembe leri hundzeke. Kutani sweswi ku hava loyi a hi hlayisaka, hina ho tihanyela hi ri hexe.

Hanyisani: (*Hi ku hlamala*) Se mi hanyisa ku yini naswona swakudya mi swi kuma kwihhi?

Vuyani: (*A karhi a rila*) Exikarhi ka vhiki hi hanya hi swakudya leswi hi dyaka kwala xikolweni, kasi hi ku hela ka vhiki ndzi famba ndzi kombela swintirhwana eka lava nga na ntwelavusiwana leswaku hi ta kuma swo khomisa nyoka.

Hanyisani : (*Hi rito ra ntwelavusiwana*) U nga rili n'wana wa ka hina, a wu fanele u hi hlamuserile xiyimo xa wena khale. Sweswi ndzi swi tivaka ndzi ta vona leswaku hi nga ku pfuna njhani.

Vuyani: Inkomu nhloko ya xikolo

4.13 INTHAVHIYU

- Inthavhiyu i mbhurisano exikarhi ka vanhu vambirhi laha ku nga na muvutisi na muhlamuri.
- Ku na tiinthavhiyu to hambanahambana, xik: ya ntirho, ya ku amukeriwa exikolweni na yo lava mahungu.
- Muvutisi u va a lulamise nongonoko wa swivutiso.
- Swivutiso swi ta leteriwa hi muxaka wa inthavhiyu.
- Muvutisiwa eka inthavhiyu ya ntirho a nga komberiwa ku tihlamusela, ku vula ntokoto na vuswikoti lebyi a nga na byona mayelana na ntirho wolowo.
- Eka inthavhiyu ya ntirho muvutisiwa a nga byeriwi kumbe ku kombiwa leswaku a nga hlamulangi swona.

Xikombiso xa inthavhiyu

Ku inthavhiyuwiwa ka Tirhani loko a lava ku amukeriwa eyunivhesiti

Swivulavuri i Khazamula (murhangeri wa vaamukeri va vadyondzi) na Tirhani (loyi a lavaka ku amukeriwa)

Khazamula: Tirhani, hi kombela u hi nyika vuxokoxoko bya wena hi ku komisa.

Tirhani: Ndzi Tirhani Chauke. Ndzi huma endyangwini wa vana va mune. Ndzi n'wana wa mativula. Vatswari va mina a va tirhi. Ndzi ngenisiwa xikolo hi malume. Eka Tigiredi hinkwato leti ndzi ti dyondzeke a ndzi pasa hi nyeleti lembe rin'wana na rin'wana.

Khazamula: Hikwalaho ka yini u hlaurile ku ta eyunivhesiti leyi?

Tirhani: Dyondzo leyi ndzi yi lavaka ya Jiyoloji yi endliwa kona kwalayunivhesiti leyi. Vadyondzi hinkwavo lava ndzi va tivaka va huma eyunivhesiti leyi va humelela swinene emitirhwani ya vona. Leswi hi swona swi ndzi navetiseke ku va un'wana wa vadyondzi va n'wana.

Khazamula: Xana u hlayile milawu ya mafambiselo ya yunivhesiti leyi u yi twisisa kahle ke?

Tirhani: Milawu ndzi yi hlayisisile naswona ndzi tiyimiserile ku fambisiwa hi yona. Handle ka swona milawu leyi yi hi komba ndlela.

4.4 MBULAVULO (XIPICHI)

- Mbulavulo wu teka swivumbeko swimbirhi, ku nga xa ku vulavula kunene na xa ku tsariwa kunene.
- Lowo vulavuriwa kunene wu endliwa hi munhu un'we loyi a yingiseriweke hi vanhu vo karhi.
- Hinkwaswo swi na manghenelo, miri na mahetelelo.
- Loko mbulavulo wu tsariwa wu teka xivumbeko xa munhu loyi a nga eku vulavuleni.
- Wu fanele ku khavisiwa hi swo fana na swikombiso, mitshaho, misavu na tinhlayo loko ti khumbeka.

Xikombiso xa mbulavulo

Mbulavulo wa ku tlangela siku ro velekiwa ra malembe ya 21 ra Khensani Baloyi

Eka mufambisi wa ntirho, eka vatswari va Khensani, eka wena munghana wa mina Khensani na n'wina mi nga rhambiwa namuntlha, ndza mi losa. Ndzi titwa ndzi xiximiwe ngopfu loko ndzi nyikiwe nkarhi wo ta vulavula entirhweni lowo saseka swonghasi wo tlangela siku ra ku velekiwa ka Khensani ra malembe ya 21.

Khensani, ndzi rhandza ku khensa vatswari va wena loko va ku endlele ntlangu wa ku va u ri na malembe ya 21 namuntlha. Leswi swi kombisa leswaku va ku rhandza na ku va va ku navelela leswinene evuton'wini bya wena. Va ku nyika xikhiya xo famba u pfula minyangwa leyinene, ku nga ri leyi nga na swipuku na swiphukuphuku.

Ku fika eka malembe ya 21 swi komba ku kula. Se u hume ka goza ra kondlo-a-ndzi-dyi u nghene eka ra lavakulu laha u faneleke ku va na vutihlamuleri.

Loko a ri mina ndzi ku tiva u ri munhu wa mahanyelo lamanene. Mina na wena himpfuka hi va vanghana malembe ya khume lama hundzeke, a hi si tshama hi holova. Nakona wena ndzi ku tiva u ri munhu loyi a nga na ntwelavusiwana na ku rhandza ku pfuna van'wana. Leyi i nyiko leyi u nga lo nyikiwa hi Xikwembu, kutani u nga vi tshika u yi cukumeta.

Khomisa sweswo munghana, u hlonipha vatswari na ku hanyisana na vanhu van'wana. Loko wo endla tano u ta kuma mikateko.

Munghana wa mina, ndzi navela onge Xikwembu xi nga ku engetela dzana ra malembe. U kula ku kondza u petseka nhlana.

INKOMU

Nghingiriko: Munghana wa wena wa famba u ya dyondza eyunivhesiti ya le kule kutani ku endliwile xinkhubyana xo lelana na yena. Tsala mbulavulo wa wena wo lelana na yena.

4.15 BUROCHARA

- Burochara i xiletelo/papila leri nga na vuxokoxoko byitsongo mayelana na Khampani kumbe switirhisiwa swo karhi kumbe vukorhokeri byo karhi.
- Yi tala ku tirhisiwa eka tindhawu ta vuwiselo, swa mabindzu na swin'wana na swin'wana.
- Eka yona ku tirhisiwa ririmi leri navetisaka kumbe ku koka rinoko ku humelerisa ndhawu leyi.
- Ku fanele ku tirhisiwa tifonto to hambanahambana letikukulu na letitsongo, to lala na leto bumbula.
- Burochara yi fanele ku va na swifaniso swa swilo leswi ku vulavuriwaka hi swona.
- Ku fanele ku va na vuxokoxoko bya laha munavetisi a kumekaka kona na riqingho ra ndhawu ya kona kumbe mufowuneriwa.

Xikombiso xa burochara

<p>HODELA YA HLAYISANI</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 10px;">Xifaniso xa hodela</div> <p>Hodela ya manyunyuswinene.</p> <p>Yi kumeka ekusuhi na doroba ra Polokwane</p> <p>HODELA LEYI YI NA:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ ndhawu yo khomela tinhlangeletano na minkhuvu; ✚ byettlelo; ✚ swakudya na ndhawu ya vutiolori. 	<p>Tiholo to khomela tinhlangeletano</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 10px;">Xifaniso xa tiholo to khomela tinhlangeletano na minkhuvu</div> <p>Hi na tiholo ta nhungu:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ Ntlhanu wa tiholo i to khomela tinhlangeletano to ringana vanhu va 100 ✚ Tiholo tinharhu ti nga tirhisiwa eka swa mikhuvo kumbe tinhlangeletano letikulu. Holo yin'wana na yin'wana yi nga amukela 1500 wa vanhu. <p>Byettlelo</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 10px;">Xifaniso xa makara yo etlela</div> <ul style="list-style-type: none"> ✚ Ndhawu ya byettlelo hi le Kanana hi koxe. ✚ Ku na makamara ya 300. <p>Malwandla</p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ Vatiirhi va hina hinkwavo va thwaserile ku khoma vuyeni tanihi tandza. <p>Ndhawu ya vutiolori na ya mintlangu yi lo ge, kwala ndzeni. Ku na :</p> <ul style="list-style-type: none"> ✚ switirhisiwa swa vutiolori ✚ switirhisiwa swa mintlangu yo hambanahambana yo fana na chese, xikwaxi, thenisi 	<p>Swakudya na swonwa</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 10px;">Xifaniso xa holo yo dyela na swakudya</div> <ul style="list-style-type: none"> ✚ Swakudya swa hina u nga titsema na rintihlo. ✚ Rixaka rin'wana na rin'wana hi ri swekela swakudya swa rona. <ul style="list-style-type: none"> ➤ Xixevo: Masonja, nyama, nhlampfi. ➤ Matsavu: Hi na ya tinxakaxaka ku katsa na miroho yo tsakama na mikhusu ➤ Xitachi: Vuswa & Tiphasita ta tinxakaxaka, tihove nasw. nasw. ➤ Tidizete: khasitadi, jeli, thirayifuli, timusi, makhekhe ya tinxakaxaka. ➤ Swo rhelerisa: Tijuzi, mahewu, mqhomboti, tibiya, tiwayeni. 	<p>Vuxokoxoko byo tihlanganise na hina :</p> <p>Adirese 153 Ticondzo Street Polokwane</p> <p>Riqingo 015 227 8888</p> <p>Selula: 073 518 3749</p>
---	---	--	--

XITSUNDZUXO: Exikambelweni vadyondzi va nge languteriwi ku pfapfarhuta swifaniso, ku laveka marito ntsena. Eka migingiriko na tiasayimente va nga pfapfarhuta swifaniso.

5. SWITSALWAMBIKO SWO KOMA

Switshuriwa swa switsalambiko swo koma leswi landzelaka swi dyondziwa na ku dyondzisiwa eka Tigiredi ta 10-12.

5.1 XINAVETISO

- Xinavetiso xi tirha ku navetisa bindzu/swixavisiwa swo karhi.
- Xi fanele ku tekela enhlokweni leswi: Vanhu lava xi kongomisiweke eka vona, nkoka wa xixavisiwa, ndhawu leyi xinavetisiwa xi kumekaka eka yona na munavetisi wa xona.
- Xi fanele ku tekela enhlokweni mhaka ya RTNK (Ku koka **rinoko**, ku **tsakisa**, ku **naveta**, ku endla leswaku u xi **kuma/xava**). Leswi hi Xinghezi swi vuriwa AIDA (Attention, Interest, Desire and Action).
- Matirhiselo ya ririmi ro koka na tifonto to hambanahambana i swa nkoka eka xinavetiso.

Xikombiso xa xinavetiso xa ntirho

NDZAWULO YA DYONDZO YA MASUNGULO

222 Stuben Street

Pretoria

0001

Ku rhambiwa vanhu ku ngenisa xikombelo xa ntirho mayelana na vuxokoxoko lebyi landzelaka:

Poso: Matsalana ehofisi ya Mufambisi:

Xiyenge: Kharikhulamu

Nomboro ya poso: JC 1843

Muholo: R64 000 hi lembe

Swilaveko:

Xitifikhethi xa matiriki, vutivi bya khomphyuta, vutivi byo burisana na van'wana hi nomo kumbe ku tsala.

Ntirho:

- Ku amukela tiqingho ta Mufambisi.
- Ku endlela Mufambisi masiku na minkarhi yo tihlanganisa na vanhu van'wana.
- Ku fayila matsalwa na mapapila ya Mufambisi.
- Ku amukela vuyeni bya Mufambisi.
- Ku tsala switiviso na swirhambo swa tinhlengeletano.
- Ku tsala makanelwa etinhlengeletanini ta Mufambisi na vayeni va yena.

Tata fomo ya G283 ya vatirhelamfumo, hoxa papila ra vutitivisi, tikopi leti nga tiyisisiwa ta switifikhethi na kopi ya tsalwawutitivisi.

Siku ro pfala: 14 Hukuri 2010

Swivutiso swi nga kongomisiwa eka Keanu Sono 015 0922 1110

Xikombiso xa xinavetiso

MAZDA 6

Hina va Khampani ya ka Mazda hi mi nyiketa **MAZDA 6 YINTSHWA**
Leyi Mazda yo va **PHYEMBYE** hi roxe. Vundzeni bya yona hi le Kanana hi koxe

Loko ri pela, timboni to tilayita hi toxo
Hi rivilo kona, hambu rihatí hi roxe ri nge wu voni ntlangu
Loko vhlilwa ri tlhaviwa ri tiphecha hi roxe

MI NGA TIKAYERISI KU FUKAMERIWA HI NKORHOKI LOYI

Tihlanganiseni na va garaji ya ka Mazda leyi nga ekusuhi na n'wina.

Hambu mi ri hava dipoziti, hi ta mi olovisela vutomi.

Riqingho: 012 312 5327 Fekisi : 012 328 2128

5.2 FULAYARA

- Leri i phepha/xiphephana lexi tirhisiwaka hi vamavhengele kumbe swa mabindzu laha ku navetisiwaka swixavisiwa, switirhisiwa swa vona kumbe vukorhokeri bya vona. Leswi swi nga katsa mbhukuto lowu va nga ta va na wona eka masiku yo karhi.
- Vanhu va tala ku nyiketa van'wana tifulayara etirhobotini kumbe va yima emahlweni ka miako va nyika vanhu loko va nghena kumbe va ya etindhawini laha ku nga tala vanhu ko fana na le timolweni, emitlangwini na le tinhlangeletanweni va fika va swi hangalasa kona.
- Leswi nga eka fulayara swi nga va swa nkarhinyana.
- Marito lama tirhisiwaka ya fanele ku va lawa ya navetisaka.
- Mixavo yi fanele yi va yi tsariwile hi maletere/marito lamakulu.

Xikombiso xa fulayara ya vukorhokeri

Dokodela Hodova Makhomahinhamu

(Dokodela wo tshungula hi ku tirhisa swimilana).

Hi tshungula mavabyi ya tinxakaxaka:

Xipalansawuto (HIV/AIDS), mfukuzana, chukele, xinye, dari, marhambu, vavasati na vavanuna lava lavaka ku sungula kumbe ku kurisa mindyangu, switshetshela, milombyana na man'wana mavabyi.

Hi tirhisa swimilana swo fana na manungwani, xibaha, nhlampfurhi, mahanti ya ncindzu nasw. Nasw.

Mikarhi yo tirha: 8 nampundzu ku fikela 9 namadyambu

Ndhawu: Molo ya Thyaka-a-ri-dlayi

Xitararata: Khona ya switarata swa Mbhazima na Mujaji

Riqingho: 011 603 4997

Tanani hi ta mi pfuna!

Xikombiso xa fulayara ya mbhukuto

Xipexali Evhengeleni ra Swakudya ra Xinengana xa N'wampfundla

Hina hi vaxavisi va swakudya swa Vatsonga kusukela hi 11 khotavuxika 2010

*Hi ri xinamu xi dlele nkwahle! Tanani mi ta titlonya hi mbhukuto wa hina!
Mi ta dya mi tiluma na tintiho mi tlhela mi nwa mi hlantsweka mikolo*

Swo khomisa na swo titsakisa: R10 xindichana lexitsongo:

Tshopi, xiendla-hi-vomu, timanga, tindluwa, matshutshu na tihove to cheriwa tindluwa kumbe tinyawa

Mavuswa ya tinxakaxaka

Swimarha swa mune swa Vuswa bya xibasa: R15

Swimarha swa mune swa Vuswa bya dini: R10

Swixevo swa tinxakanxaka

- Ticondzo ta huku: R10
- Masonja: R10
- Miroho ya tinxakanxaka yo fana na mixiji, gumbugumbu, thyeke :R10
- Mikhusu ya tinyawa: R10
- Xihwaba xa homu na xa mpfundla: R20
- Xikopo xa homu: R20
- Xikopo xa nyimpfu na xa mbuti: R20
- Swa le ndzeni swo fana na muhodu na marhumbu: R10

Swo rhelerisa

Khuwana ra Madleke: R10

Loko wo xava swakudya swo hundza mali ya R50-00, u ta va na nkateko wo ngenela mphikizano wo wina XIKIPA XA BAFANA BAFANA

5.3. PHOSITARA

- Lawa i mahungu lama tsariweke eka chati kumbe khadibokisi hi xikongomelo xo karhi.
- Van'watipolitiki, van'wamabindzu na van'wana va tala ku swi tirhisa ku hundzisa timhaka ta ntikelo.
- Mihlovo leyi tirhisiwaka eka chati kumbe khadibokisi leri yi fanele yi koka rinoko ra vahlayi.
- Mahungu ya kona ya fanele ku vonaka na ku hlayeka hi ku olova.
- Matirhiselo ya tifonto na wona i ya nkoka.
- Phositara yi fanele ku va na mifungho/swihlawulekisi swa khampani/nhlangano wo karhi.

Xikombiso xa phositara

KHANSELARA WA XIFUNDZA XA

SASANKAMBANI

(NTWANANO I MATIMBA)

**Xirhambo hi khanselara wa
Xifundzatsongo xa Masaswivona**

I khale hi swi yingiserile swirilo swa n'wina

**Hi ba mhalamhala. Hi ri swirilo swa n'wina
swi ta ololoxiwa!**

**Tanani eka nhlengeletano yo burisana hi swa
vukorhokeri bya vamasipala**

Ndhawu: Xitediyamu xa Nkowankowa

Siku: 17 Dzivamisoko 2009

Nkarhi: 10h00-14h00

Tinhlokomhaka

- Vuhlayiseki
- Vukorhekeri bya swa mati, mapatu na tindhawu ta vuhungaselo

Nghingiriko: Endlani phositara ya n'wina vini mi ramba vanhu eka khonsati ya swiyimbeleri leswi mi swi rhandzaka.

5.4 POSIKARATA

- I karata leri tirhisiwaka ku fambisa mahungu.
- Yi nga rhumeriwa hi poso kumbe ku nyiketa un'wana exandleni leswaku a famba narona.
- Yi nga rhumeriwa munhu ku n'wi xeweta.
- Yi nga rhumeriwa eka xiyanimoya ku rungula maxaka na vanghana.
- Yi na adirese ya laha yi yaka kona.
- Yi kombisa na vito ra murhumeri na siku leri yi rhumeriweke hi rona.
- Yi nga kombisa na adirese ya murhumeri.

Xikombiso xa posikarata

New York	19 Ndzhati 2009	R 1,00
<p>Eka Xibombi</p> <p>Ndza tshemba mi pfukile.</p> <p>Hi fike kahle eMassachussets (USA). Hinkwaswo i swinene. Xihahampfhuka xi teke tiawarata khumenhungu ku fika laha hi nga kona.</p> <p>Eka mavhiki lama taka hi ta vhakela tindhawu to hambanahambana ta laha New York ku katsa laha ku endliwaka kona tifilimi exintshabyaneni xa Hollywood.</p> <p>Wa n'wina Tsakani</p>		

5.5 SWILERISO (INSTRUCTIONS)

- Swileriso i milawu leyi yi faneleke ku landzeleriwa endhawini kumbe eka xiyimo xo karhi.
- Milawu leyi yi fanele ku va leyi vanhu lava yi va khumbaka va vaka va twananile hi yona leswaku yi ta landzeleriwa hi ku olova.
- Hi nga ha va na swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa ekerekeni, esosayitini, eka xipanu xa bolo, etlilasini; swileriso swo nyikiwa hi dokodela, hi n'wakhemisi kumbe swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa loko ku tsariwa xikambelo, na swin'wana.

Xikombiso xa swileriso

Swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa loko ku tsariwa papila ro sungula (P1) ra Giredi ya 10.

- Hlamula swivutiso hinkwaswo.
- Sungula xivutiso xin'wana na xin'wana eka papila rintshwa.
- Nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
- Tlula ntila ehansi ka nhlamulo yin'wana na yin'wana.
- Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka) u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.

Nghingiriko : Tsala swileriso swa matirhiselo ya muchini wo karhi.

5.6 SWILETELO

- Swiletelo swi tirhisiwa ku komba munhu mafambelo yo suka eka ndhawu yo karhi a ya eka yin'wana leyi a nga yi tiviki.
- Ku nga va kusukela edorobeni ra ka n'wina ku ya fika eposweni ya le tikweni ra ka n'wina; kusuka edorobeni rin'wana u ya eka rin'wana; kusukela exitichini xa mabazi ku ya fika exikolweni lexi u dyondzaka eka xona, na swin'wana.
- Swiletelo swi fanele swi va hi ndlela leyi yi enerisaka ku endlela leswaku munhu loyi swi nyikiwaka yena a nga lahleki.
- Loko u letela munhu ku ya endhawini yo karhi u fanele ku vula leswaku i mpfhuka wo tani hi kwihi (timitara kumbe tikhilomitara).
- U fanele ku n'wi byela leswaku u ta hundza switarata swingani.
- U fanele ku n'wi byela miako na switumbuluxiwa leswi a nga ta swi hundza, u vula na tlhelo leri swi nga ka rona.
- U fanele ku tirhisa marito lama ya hlamuselaka matlhelo na timheho na mafambelo.

Tafula ra 1: Man'wana ya marito lama talaka ku tirhisiwa ku letela vachayeri/vafambahimilenge

MAENDLI	MAHLANGANISI	MASIVI	MAVITI	MAENGETERI	MABUMABUMERI	MAENCISI
✓ famba	✓ loko	✓ laha	✓ mpfhuka	✓ exineneni	✓ wo/xo/ro/dyo koma	✓ ge!
✓ jika	✓ kutani	✓ lahaya	✓ patu	✓ eximatsini	✓ wo/xo/ro/dyo leha	✓ thwi!
✓ jikajika	✓ endzhaku ka loko	✓ leri	✓ tirhoboto	✓ eka tlhelo ra ximatsi	✓ wo/xo/ro/dyo/ to tlhuma	✓ mo!
✓ tshunela	✓ ku kondza	✓ leyi	✓ budula	✓ eka tlhelo ra xinene	✓ wo/xo/ro/dyo/ to anama	
✓ rhelela	✓ kala	✓ lowu	✓ ndlela	✓ ehansi	✓ yo/xo/swo/to/ dyo khuma	
✓ khupuka	✓ se	✓ lexi	✓ tindlela	✓ ehansi ka	✓ wo/xo/ro/to/ dyo gombyoyoka	
✓ kongoma	✓ kasi	✓ hala	✓ yindlu	✓ ehenhla	✓ yin'we/timbirhi/ /tinharhu/ ta mune/ ta nthanu nasw.nasw.	
✓ hundzuluka		✓ kona	✓ tindlu	✓ ehenhla ka	✓ to/swo/dyo/ro (basa, ntima, wasi, rihlaza, kwalala nasw.nasw).	
✓ fika		✓ rona	✓ muako	✓ endzhaku	✓ lerikulu	
✓ vona		✓ yona	✓ xitarata	✓ endzhaku ka	✓ lexikulu	
✓ vandzekana		✓ xona	✓ voko	✓ ekusuhi	✓ leyikulu	
✓ landzela		✓ tona	✓ khilomitara	✓ ekusuhi na	✓ yo/xo/ro/to sungula	
✓ languta		✓ swona	✓ bodo	✓ etlhelo	✓ yo/xo/ro/to hetelela	
✓ hambuka		✓ wena	✓ mfungo	✓ etlhelo ka	✓ lexi/leri/leyi kombisaka	
✓ hambukela			✓ murhi	✓ emahlweni	✓ wo ringana	
✓ suka			✓ garaji	✓ emahlweni ka		
✓ hela			✓ xikolo	✓ emakumu		
✓ helela			✓ ntshava	✓ emakumu ka		
✓ tsemakanya			✓ kereke	✓ ehase		
✓ tlula			✓ vhengele	✓ ehase ka		
✓ hundza			✓ xitolo	✓ emahosi		
✓ teka			✓ khumbi	✓ empfungwe		
✓ humelela			✓ nambu	✓ emahandzeni		
✓ rhendzeleka			✓ lwangu	✓ ekhoneni		
			✓ tisekondi	✓ entsungeni		
			✓ timinete	✓ enhoveni		
			✓ tiawara	✓ exigangeni		
			✓ masiku	✓ entshaven		
			✓ Mavhiki	✓ epatwini		
			✓ tinhweti	✓ enyangweni		
			✓ milenge	✓ en'walungu		
			✓ movha	✓ edzongeni		
			✓ bazi	✓ evuxeni		
			✓ xikepe	✓ evupeladyambu		
			✓ xitichi	✓ en'walungu wa		
			✓ bodo	✓ edzongeni bya		
			✓ xirhendzevutani	✓ evuxeni bya		
			✓ sekele	✓ evupeladyambu bya		
				✓ hi movha		
				✓ hi bazi		
				✓ hi xikepe		
				✓ exitichini		
				✓ epatwini		
				✓ endleleni		
				✓ eka....		
				✓ hi ndlela		
				✓ hi patu		
				✓ hi budula		
				✓ hi rivilo		
				✓ hi ku nanayila		

Xikombiso xa xiletelo ku ya endhawini yo karhi

Ku lerisa munhu kusuka ePhalaborwa kuya eNkowankowa.

- Kusuka edorobeni u teka patu ra N156. U ta hundza lokixi ra Lulekani hi voko ra xinene.
- Kusuka kona u ta hundza lokixi ra Namakgale hi voko ra ximatsi. Kusuka laha u ta ya humelela exidorobanini xa Gravelotte, laha u ta fika emahandzeni ya patu. Lerin'wana ri ya eNelspruit kasi lerin'wana hi voko ra xinene ri ya eTzaneen. Tirhisa patu ra Tzaneen.
- U ta ya humelela hi patu leri yaka eLitsitele hi voka ra ximatsi. Jika hi rona. Loko u hundzile exidorobanini xa Letsitele, u chayela khilomitara yin'we kutani u ta vona bodo leyi ku kombisaka Nkowankowa. Jikela exineneni u ta fika eNkowankowa.

Nghingiriko: Tirhisa man'wana ya marito lama nga eka tafula ra 1 ku letela munhu kusuka eka ndhawu yo karhi a ya eka yin'wana.

5.7 KU TSALA EKA DAYARI

- Dayari i buku yo tsalela swindlo swa siku na siku kumbe timhaka leti humelelaka munhu ta siku na siku.
- Yi kombisa siku (xik. Mugqivela, 06 Sunguti 2009), nkarhi na lembe.
- Yi nga tirha ku kunguhatela migingiriko ya nkarhi lowu taka.
- Yi tlhela yi va rhekhodo ya leswi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza.
- Hakanyingi timhaka leti tsariwaka eka yona hi leti ti nga ta nkoka.
- Mudyondzi u fanele ku tekela enhlokweni leswi xivutiso xi n'wi kombelaka ku tsala swona, kutani a tsala swona ntsena.

Xikombiso xo tsala eka dayari

Dayari hi riendzodyondzo ra le Kapa

SUNGUTI 2009

MUSUMBUNUKU 25

Hi fikile eKapa hi awara ya nhungu nampundzu. Nanhlekanhi hi vhakele palamende laha hi nga hlangana na Phuresidente wa tiko. Namadyambu hi fambe hi ya vona ntlangu wa bolo ya milenge erivaleni ra Greenpoint exikarhi ka xipanu xa Ajax na Pirates.

RAVUMBIRHI 26

Hi pfuke namixo hi ya eWaterfront laha hi nga fihlula kona kutani hi kongoma eRobben Island.

RAVUNHARHU 27

Hi endzele eCape Point.

RAVUMUNE 28

Hi vhakele Cape Town National Museum hi awara ya kaye. Hi awara ya n'we hi ye hi ya khida elwandle.

RAVUNTLHANU 29

Hi endzele Cape Town International Airport na masimu yo endla wayini.

MUGQIVELA 30

Hi endzele mavhengele ya Kennelworth laha hi nga xava leswi a hi swi lava. Hi suke eKapa hi awara ya mbirhi nanhlekanhi, hi fika hi Sonto.

5.8 KHADI RA XIRHAMBO

- Leri i khadi leri rhambaka vanhu entirhweni kumbe enkhubyeni wo karhi.
- Ku fanele ku vuriwa swiyimo na mavito ya lava va rhambaka, xik. Tatana na Manana
- Ku nga tirhisiwa munhu wa vumbirhi kambe a swi bohi. Xik. Tatana na Manana...va rhamba
- Ku fanele ku vuriwa mavito yo helela ya vatekani/ loyi a endleriwaka ntirho.
- Ku fanele ku vuriwa leswaku vatekani i vana va vamani naswona i va vungani.
- Matirhiselo ya tifonto to hambanahambana ya na ntikelo lowukulu eka khadi.
- Ku fanele ku vuriwa nkarhi na ndhawu ya lomu ntirho/nkhuvo wu nga ta endleriwa kona.
- Ku fanele ku komberiswa varhambiwa ku hlamula.
- Ku fanele ku nyikiwa nomboro ya riqingho ra lomu varhambiwa va nga ta rhumela tinhlamulo ta vona kona.

Xikombiso xa khadi ro rhamba vanhu enkhubyeni

A·LILILILILILI   A·LILILILILILI   A·LILILILILILI

Hi ta tsakela ku va kona ka n'wina loko ku bohiwa fundzu ra rirhandzu exikarhi ka:

BASAMBILU BALOYI
Mativula ya Tatana na Manana BM Baloyi

na

HIMANI MALULEKE
Rikotse ra sirha Tatana na Manana MD Maluluke

Siku: 8 Nyenyankulu 2010
Ndhawu: St Georges Hotel, Pretoria
Ku boha fundzu: 15:00
Ku amukelana vatekani na ku lalela: 15:30-19:00
Maambalelo: Xintu

Nhlamulo hi ku hatlisa (NHKH): Fonelani Nomthandazo eka 0724345676

5.9 IMEYILI

I papila kumbe hungu leri fambisiwaka hi xihatla hi ndlela ya xiilekitironiki. Yi kombisa loyi yi yaka eka yena hi ku kombisa adirese ya imeyili ya murhumeriwa. Yi kombisa na adirese ya imeyili ya murhumeri xikan'we na nhlokomhaka ya hungu leri rhumeriwaka.

Yi ta tlhela yi va na mahungu lama munhu a rhumelaka wona. Mahungu ya fanele ku kongoma.

Ku tirhisiwa matsalelo ya ntolovelo, a swi pfumeleriwi ku tsala hi maletere lamakulu ntsena. Mahungu ya nga hoxiwa eka xivumbeko lexi kombisiweke eka xikombiso.

Xikombiso xa imeyili

Yi ya eka tsundzukani @yahoo.com
Khopi eka:
Nhlokomhaka
Xinembeletwa
Ma rhambiwa eka nhlengeletano ya Nhlangoano wo Lahlana wa Hlanganani eka Jonasi Baloyi hi siku ra 17 Khotavuxika 2009 hi nkarhi wa 14:00.
Ajenda ya nhlengeletano
1. Ku amukela na nkombelandzivalelo
2. Ku hlaya makanelwa na leti humaka eka makanelwa
3. Leti humaka eka makanelwa
3.1 Ku kuma ndhawu yo pfalela lembe
3.2 Ku engetele timali
3.2 Ku pfluxeta Vumbiwa
4 Ku hlayiwa ka xiviko xa timali hi mutameri
5. Swiengetelo
6. Ku pfala
7. Siku ra nhlengeletano leyi landzelaka
Ku rhula a ku ve na wena
R Xivambu Matsalani wa nhlangoano wa hlanganani

Nghingiriko: Tsalela munghana wa wena imeyili u n'wi rhamba eka xinkhubyana xa makwenu xa ku tlangela makumembirhin'we wa malembe.

5.10 FEKISI

- I hungu leri fambisiwaka hi muchini wa fekisi lowu tirhaka hi layini ya foni.
- Yi fanele ku kombisa leswi landzelaka: vuxokoxoko bya laha yi yaka kona, hungu leri rhumeriwaka na vuxokoxoko bya murhumeri.
- Vuxokoxoko bya murhumeriwa byi katsa: Vito, nhlokomhaka, nomboro ya fekisi na nhlayo ya mapheji ku katsa na khavhara. Kasi bya murhumeri byi katsa: vito na nomboro ya riqingho.
- Eka fekisi a ku tsariwi mahungu ya xihundla kumbe ku hleva hikuva yi hundza hi le ka vanhu vo tala.
- Vadyondzi va languteriwa ku tekela enhlokweni leswi xivutiso xi lavaka swona.

Xikombiso xa fekisi

NDZAWULO YA DYONDZO YA MASUNGULO	
Riqingo:	012 357 6682
Nomboro ya fekisi:	012 328 2128'
Siku :	23 Mawuwani 2010
Yi ya eka :	Hangalakani Khosa
Nomboro ya fekisi:	<u>(016) 976 0848</u>
Riqingo:	<u>(016) 973 9105</u>
Yi huma eka :	Salani Mkhwanazi
Mahungu:	
Mukondleteri wa tindzimi ta vantima u mi rhamba enhlengengetanini laha ku nga ta buriwa hi mhaka yo kondletela ku dyondzisiwa ka matsalwa ya ndhavuko eswikolweni. Ajenda yi yime hi ndlela leyi landzelaka:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ku amukela na nkombelandzivalelo 2. Leswi faneleke ku katsiwa eka matsalwa ya ndhavuko 3. Makambelelo ya matsalwa ya nhavuko 4. Ku pfala	

Nghingiriko: Munghana wa wena loyi a dyondzaka exikolweni xa le kule u tsakela ku tiva mavito ya vanghana va wena va le xikolweni na mintlawwa leyi va nga eka yona. Ya tsale kutani u n'wi rhumela wona hi fekisi.

.5.11 KU TATA FOMO

- Tifomo ti tirhisiwa eka tindhawu to hambanahambana, kutani i swa nkoka ku va vadyondzi va dyondzisiwa hi matatelo ya tona.
- Tifomo ti fanele ku tatiwa hi vukheta hikuva vuxokoxoko lebyi nyikiwaka i bya nkoka naswona byi lava vutihlamuleri.
- Ku nga va na tifomo ta le posweni, ta le bangini, to lava ku amukeriwa exikolweni, na tin'wana.
- I swa nkoka ku tekela enhlokweni switsundzuxo swa matatelo ya fomo yo karhi munhu a nga si yi tata.

Xikombiso xa ku tata fomo

RIPHABILIKI YA AFRIKA-DZONGA						
KU KOMBELA NTIRHO						
A. NTIRHO LOWU NGA NAVETISIWA						
Ntirho lowu u wu kombelaka Nhloko ya ndzawulo ya tindzimi			Ndzawulo leyi nga navetisa ntirho Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo			
Nomboro ya xinavetiso Nomboro ZZ2 Nhloko ya Ndzawulo Ya Tindzimi			Loko wo nyikiwa ntirho lowu xana u nga sungula rini ku tirha kumbe xana u nga nyika muthori wa wena wa sweswi nkarhi wo tanihi kwihlwa wo hetisa ku tirha eka yena? 1 Mawuwani 2010. Nkarhi wo hetisa i n'hweti			
Xana hikwalaho ka yini u lava ku nyikiwa ntirho lowu? (Tsala swivulwa swinharhu.)						
<ul style="list-style-type: none"> • Ndzi lava ku antswisa kharikhulamu ya tindzimi leswaku yi katsa na swilo swa ndhavuko. • Ndzi lava ku antswisa madyondziso ya tindzimi eswikolweni. • Ndzi lava ku kondletela vadyondziso xikan'we na vadyondzi ku tsakela ngopfu tindzimi ta le kaya. 						
Xana i yini lexi u xi endlaka lexi fambelanaka na ntirho lowu? Ndzi mudyondziso wa Xitsonga naswona ndzi mutshami wa xitulu wa huvo ya ririmi ra Xitsonga						
B. VUXOKOXOKO BYA N'WINI						
Xivongo			Mabaso			
Mavito			Ximbani, Engetani			
Siku ra ku velekiwa			3 N'wendzambahala 1985			
Nomboro yo titivisa			85040908087			
Rixaka			Muafrika			
Rimbewu			Waxiuna			
Xana u lamarile?			E-E			
Xana u tshama u khomiwa kumbe ku hlongoriwa entirhwani ?			E-E			
C. VUXOKOXOKO BYO TIHLANGANISA NA WENA						
Ririmi leri u ri tsakelaka			Xitsonga			
Riqingo ra le ntirhwani /selula			011 012 8068/0824245994			
Ndlela yo tihlanganisa na wena			Poso	Imeyili X	Fekisi	
Vuxokoxoko byo tihlanganisa na wena eka lebyi u nga hlavula laha henhla			<i>mabasxe@yahoo.com</i>			
D. TINDZIMI LETI U TI TIVAKA: BOXA RIRIMI U TLHELA U TSALA "KAHLE", KUMBE "RINGETA" KUMBE "TSANDZEKA" EKA VUTSHILA BYIN'WANA NA BYIN'WANA						
Vutshila	Xitsonga	Xinghezi	Xibunu	Xivhenda	Xizulu	Xisuthu
Ku vulavula	Kahle	Kahle	Ringeta	Kahle	Ringeta	Ringeta
Ku hlaya	Kahle	Kahle	Kahle	Ringeta	Ringeta	Ringeta
Ku tsala	Kahle	Kahle	Ringeta	Ringeta	Ringeta	Ringeta

E. NTHWASO						
Vito ra xikolo/kholichi Sekondari ya Gongomela		Nthwaso wa le henhla Matiriki		Lembe ro thwasa Magidimbirhi		
Tidyondzo ta le henhla eka nthwaso wun'wana na wun'wana lowu u wu kumeke:						
Vito ra xikolo		Muxaka wa nthwaso		Lembe ro thwasa		
Yunivhesiti ya N'walungu		BA Education		2004		
Yunivhesiti ya Joni		BA Onasi		2006		
Yunivhesiti ya Kapa		MA		2008		
Leswi u nga ku swi dyondzeleni sweswi (Xikolo na nthwaso):Vudokodela eka tindzimi e UNISA						
F NTOKOTO WO TIRHA						
Muthori (ku katsa na muthori wa sweswi)	Poso	Kusukela		Kufikela		Xivangelo xo tshika
		N'hweti	Lembe	N'hweti	Lembe	Ku tlakusiwa
Ndzawulo ya Dyondzo	Mudyondzisi	Sunguti	2005	Ndzati	2007	
Ndzawulo ya Dyondzo	Nhloko ya ndzawulo ya tindzimi	Sunguti	2008	Sweswi	Sweswi	
Loko ku ri ku u tshama u tirha eka xiyenge xa vatirhelamfumo, xana kuna leswi nga sivelaka leswaku u thoriwa					Ina	E-e X
Loko swi ri tano boxa vito ra muthori wa wena wo hetelela					A swi ndzi khumbi	
G. TIMBHONI						
Vito		Vuxaka na wena			Riqingo ra le ntirhweni	
Tatana Nxalati Mahuntsi		Mininjhere wa vatsundzuxi va tidyondzo ta tindzimi exifundzeninkulu			011 984 6262	
Manana Hakamela Risenga		Nhloko ya Ndzawulo ya Metse exikolweni xa hina			011 344 9595	
Tatana Mbhazima Mathebula		Mufambisi wa xifundza xa Khomanani			011 984 6263	
H KU HLAMBANYA						
Ndzi hlambanya leswaku vuxokoxoko hinkwabyo lebyi ndzi byi nyikeke eka fomo leyi byi helerile naswona i ntiyiso tanihi leswi ndzi byi tivisaka xiswona. Ndza swi twisisa leswaku loko ndzi lo nyika vuxokoxoko byo kala ntiyiso byi nga endla leswaku xikombelo xa mina xa ntirho xi nga amukeriwi kumbe ndzi hlongoriwa loko swo kumeke se ndzi thoriwile.						
Nsayino <i>X.F. Mabaso</i>			Siku: 31 Mudyaxihi 2010			